

hans-georg gadamer

hermeneutika kao univerzalni način filosofiranja

miroslav prokopijević

Sticajem okolnosti, 1977. g. objavljene su dve autobiografije čuvenog nemačkog filozofa hermeneutičko-fenomenološke orijentacije Hans-Georg Gadamera, koji je poznat i kao vanredan interpret literarnih dela. Prva od autobiografija objavljena je u poznatoj Felix Meinerovoj zbirci *Philosophie in Selbstdarstellungen*¹, koja je naknadno oživljavanje davnašnje edicije i inicijative pokrenute s namerom da u njoj objavljuju radove o svom razvojnom putu najpoznatiji nemački filozofi. Ono što je ovde primarno je Gadamerov lični i filozofski razvitak. Za razliku od toga, *Philosophische Lehrjahre*² je čitava knjiga u kojoj Gadamer pretežno govori o duhovnim prilikama vremena u kojem se razvijao, kao i o svojim učiteljima, prijateljima, učenicima itd., a najmanje o sebi. Uostalom, u motu ove knjige stoji čuvena rečenica iz Baconovog *Predgovora (Instauratio magna)*, koju i Kant navodi u posveti L. d. r. V.: *De nobis ipsis silemus* (O nama samima ćemo ćutati). Ove dve autobiografije su, dakle, komplementarne. To što su u pitanju duhovne autobiografije s mnoštvom izjašnjenja koja su relevantna za preciziranje Gadamerove pozicije bio je prvi, a niz zanimljivih podataka o savremenicima drugi osnovni motiv za pisanje ovog teksta, od kojih najveći deo nije bio poznat ni tzv. specialistima za Gadamera. Treći razlog je u tome što se o Gadameru mnogo govori tek u poslednjih dvadesetak godina (od izlaska *Istine i metoda*, 1960. godine), a tom prilikom sasvim u senci ostaje njegov raniji razvitak. Zato ću krenuti od samih početaka.

I

Gadamer je rođen 11. 2. 1900. godine u Breslauu, u porodici naučnika. Njegov otac je, međutim, bio pristalica empirijskih istraživanja, a svako knjiško znanje je smatrao nekorisnim i samim tim suvišnim. Šta bi se, uostalom, moglo očekivati od jednog farmaceutskeg hemičara, čija je jedina lektira bio Horacije, sem da i sina pokuša da uputi istim putem. »Mojim sklonostima ka literaturi i pozorištu, kao i uopšte umetnostima od kojih se ne može živeti, on je zamerio od srca. Ni samom meni nije bilo jasno šta bih trebao da studiram. Jedino je bilo nesumnjivo da će to biti duhovne znanosti« (PhL, 10). U sećanju na to doba, vreme su nadživeli samo fragmenti kućne atmosfere, sporadične vesti koje su stizale iz balkanskih ratova, pojava prvih automobila i bioskopa, potapanje »Titanika« (koji se Gadameru činio »kao neko veliko selo«), koji su se mešali s još nejasnim opredeljenjima najpre za psihologiju, pa onda literaturu.

Presudna za emancipaciju od roditeljske kuće bila je Lessingova knjiga *Evropa i Azija*, koja je u to vreme bila reaktuelizovana, jer je stavljala u pitanje životni stil Zapada, a posebno stare pruske vrline rada, reda i pokornosti. Moglo bi se reći da je to vreme bilo obeleženo konačnim slamanjem neokantovstva, vodećom ulogom ekspresionizma u umetnosti, prilično neplodnom situacijom u znanostima, gde su pažnju privlačile još jedino diskusije o teoriji relativnosti. O opštoj duhovnoj situaciji svedočila je i lamentiozna patetika Oswalda Spenglera u *Propasti Zapada*.

U jesen 1919. godine Gadamer odlazi na studij filosofije u Marburg. Hermann Cohen, vodeća figura predratne marburške neokantovske škole, bio je već umro (1918), pa je na njegovo mesto došao Paul Natrop, dok su od mladih i kasnije poznatih njegovih saradnika tu bili Hartmann i H. Heimsoeth. Pored njihovih predavanja Gadamer je slušao i predavanja iz istorije umetnosti kod Richarda Hermanna, istoriju privrede kod Friedricha Woltersa, ali ono što ga je iznad svega zaokupljalo bila je jedna grupa mladih intelektualaca koja se okupljala oko Stefana Georgea i koja se bavila pitanjima kritike kulture toga doba. Od mladih, najznačajnija figura toga kruga bio je Max Kommerell. Gadamera su fascinirale Georgeova inventivnost i ingenioznost, upućujući ga ka jednom od pitanja koja nikada neće napustiti: koje su to duhovne moći koje omogućuju »magični govor pesnika«?

Sećajući se toga vremena i svog prvog velikog filozofskog učitelja, Paula Natropa, koga će opisati kao beskrajno blagu i čutljivu osobu, neverovatnih radnih navika i velike duhovne snage, Gadamer će napisati: »On je bio jedan čudesan čutljivač. Čovek se u njegovom prisustvu osećao ništavnim ako nije imao šta da kaže, tako da smo uglavnom obojica ćutali. Ali on bi ponekad nedeljom pozvao jedan krug ljudi svojoj kući i tamo čitao pesme, a pre svega drame Rabindranatha Tagora, čiji me je mistični smisao često sasvim ispunjavao« (PhL, 19). U filozofskom smislu između 1920. i 1925. Gadamera je mnogo više zanimao Hartmann, koga je nasledio na mestu seniora seminarara, i s kojim je često diskutovao o kategorijama sfere subjekta i objekta i njihovom povezivanju. »Nicolaï Hartmann bejaše petersburški đak i petersburško vreme je određivalo njegov radni dan. Ustajao je oko 12 u podne i tek je u 12 u ponoć bio sasvim budan. Samotan i sa strahom, on je na svojim knjigama često radio do zore. Sve je tri puta ručno prerađivao i prepisivao oštrim perom. (...) Njegov stil je imao nečega od Andante con variazioni, rezbario je vešto poput strpljivog i opsednutog zlatara, mirno i nepotkupljivo. Pomalo uvredljiv Scheler, koji je Hartmannovu *Metafiziku saznanja* (1921) preuzeo uz značajno priznanje, rekao mu je: 'Vaša marljivost i moj genije skupa, to bi dalo filozofa.' Ovde to nije sračunato protiv Hartmanna, već da bi se pokazala marljivost koja ga je krasila. Naše diskusione večeri, na koje je Hartmann dovodio jedan krug studenata i studentkinja, koje su počinjale oko devet naveče, dobijale su svoj puni sjaj tek iza ponoći. Kada je Heidegger došao u Marburg i uveo svoja predavanja u sedam ujutro, već zbog toga je bio neizbežan konflikt — jer više nije vredelo ostajati u Hartmannovom krugu posle ponoći« (PhL, 21—22). Do Heideggerovog dolaska u Marburg, Gadamer je bio pod vrlo snažnim Hartmannovim uticajem. Taj je uticaj posebno prepoznatljiv u disertaciji o Platonu. (Mnogo godina kasnije, kao profesor u Heidelbergu, Gadamer je bio često u situaciji da čita doktorske disertacije svojih mladih kolega, pa i da ih često vraća na doradu. Njegova supruga mu je zamerala zbog te strogosti, zbog čega joj je on jednog dana dao svoju disertaciju da bi pokazao kako su se disertacije nekada radile. Nakon čitanja, ona mu je rekla da smatra da on takav rad nikada ne bi primio za disertaciju.)

Reč »fenomenologija« Gadamer je prvi put čuo 1919. godine od starijih kolega, prilikom jedne diskusije kod Hartmanna. »Ono što je u nama živeo, bilo je očekivanje jedne nove filozofske orijentacije, koje se posebno nadovezivalo na tamnu čarobnu reč 'fenomenologija'. Ali nakon što je sam Husserl, koji je sa svojim analitičkim genijem i neumornim deskriptivnim strpljenjem, svejedno na koji način, prodro do poslednje

evidencije, ne nalazeći nikakav bolji filozofski oslonac od transcendentnog idealizma neokantovskog kova — odakle bi trebala doći kakva pomoć mišljenju? Pružio ju je Heidegger« (PhS, 65). Gadamer je Husserla prvi put čuo za vreme svog jedno-semestralnog boravka u Frieburgu, 1923. godine. Po njegovim rečima, Husserl je izgledao kao tipičan wilhelmijanski profesor toga doba, s bradom i naočarima, u odelu s uštrkanom kragonom i obaveznim zlatnim lancem. U seminaru se uvek pojavljivao sa svojim »velikim naslednicima« — Heideggerom i Oskarom Beckerom. Seminari su započinjali pitanjem koje bi on postavio i sastojali se jedino još od odgovora koji bi on davao u polučasovnom monologu. Diskusija skoro da nije bilo, pa se Gadamer priseća kako je pri izlasku s jednog seminara (na kojem mu je on postavio pitanje, nakon čega je Husserl dugo govorio »bez tačke i zareza«) Husserl rekao Heideggeru: »Danas je stvarno bilo podsticajne diskusije.« U Freiburgu je Gadamer pored Husserla imao prilike da sluša Richarda Kronera (*Von Kant bis Hegel*, 1921—4) i Ebbinghauza, kao i Heideggera, koga je sledio kada je ovaj prešao u Marburg. Heideggerovo prisustvo će za Gadamera biti imperativ novog početka, s obzirom na koji će se (a i iz kasnije perspektive) jasno videti da vezanost za Hartmanna nikada nije prešla granicu imitatorskog sledbeništva.

Posebno popularni način rada u to vreme (danas, nažalost, gotovo u potpunosti iščezao) bilo je okupljanje u uže krugove oko pojedinih mislilaca i humanista, u kojima su držana predavanja ili čitani i komentarisani pojedini tekstovi. Takva su npr. bila poznata prepodnevna kod Waltera Bröckera, gde su dolazili Heidegger, Löwith, Marselle, Klein, Krüger i Gadamer, ili npr. možda još čuvenija *Graeca* Rudolfa Bultmanna. Svakog četvrtka u Bultmannovoj kući su se okupljali Schlier, Krüger, Bornkamm, Dinkler, Gadamer i drugi: radili su tako što bi jedan učesnik čitao nemački prevod nekog poznatog grčkog teksta, a ostali bi sledili original. Cak petnaest godina je Gadamer dolazio na *Graeca*. Gadamer Bultmanna opisuje kao veoma strogog čoveka: časovi su počinjali tačno u 20.15 i završavali u 23.00 časova. Svakom diskusiju Bultmann je ograničavao i tražio da se vrati ponovnom čitanju teksta. Cak je i pušenje bilo ograničeno, jer Bultmann nije podnosio cigarete. Mogao se pušiti samo crni brazilijski duvan ili lula. Nakon završetka rada, atmosfera bi se sasvim menjala. Domaćin je obavezno donosio nešto za piće (najčešće vino), a diskusija je obično tekla u dva pravca: akademska ogovaranja i pričanje viceva. Posebno je Löwith znao da bude duhovit dajući oduška svom južnjačkom temperamentu. (Njegov nerazdvojni prijatelj, lektor italijanskog u Marburgu, Turazza, znao je da kaže: »Nemačka je divna. Ovde je u kafani tiše nego u Italiji u crkvi.«)

Ono čime se Gadamer prvenstveno bavio bila je klasična filologija, koju je studirao kod Paula Friedländera (od 1924—27) i doonije habilitirao pred komisijom Lommatzsch-Friedländer-Heidegger. Za takvo opredeljenje presudna je bila fascinacija Heideggerovim predavanjima o Aristotelu (1923 — šesta knjiga *Nikomahove etike*) i kasnije Heideggerov nagovor da nema filozofije bez filologije. Ako to treba da važi za neku struju u savremenom mišljenju, onda je to svakako fenomenologija, za koju je s Heideggerom jezik postao medij otključavanja sveta i razumevanja bitka.

II

Protivno nekim interpretacijama koje kažu da se problemima praktičke filozofije Gadamer počeo da bavi tek sedamdesetih godina, ova njegova svedočenja govore sasvim suprotno. Početna provokacija za postavljanje pitanja odnosa antičke i novovekovne znanosti, doduše, opet je bila Heideggerova interpretacija Grka. »Jer u Heideggerovom tumačenju Grka ležao je problem koji me nije više napuštao, posebno nakon izlaska *Bitka i vremena*. Za Heideggerovu ondašnju nameru sasvim izvesno je bilo moguće da egzistencijalnom pojmu 'tubitka' pripíše čistu predručnost kao protivpojam i izvanjski derivat, a da pri tom ne pravi diferenciju između grčkog razumevanja bitka i 'predmeta prirodoslovnostanstvenog obrazovanja pojma'. U tome je pak ležala provokacija i ja sam je tako daleko sledio da sam se na Heideggerov podsticaj udubio u Aristotelovu *Fiziku* i nastanak moderne znanosti, pre svega kod Galileja« (PhS, 70). Filozofska situacija toga doba pokazala je da je nemoguće ujedinjenje filozofske i empirijskih znanosti, da štaviše postoje i velike razlike između antičkog i novovekovnog određenja znanosti. U Platonovo doba je uspevalo da se put prosvetčenja, istraživanja i objašnjenja nadoveže na svet tradicije grčke religije i grčkog pogleda na svet. Helenistička stručna znanost se nije suprotstavljala filozofiji, nego je upravo kroz nju, npr. u *Timeju* ili Aristotelovoj *Fizici*, doživljavala punu afirmaciju.¹

U centru Gadamerovog rada u to vreme ipak je bio Platon. Njegova habilitacija, iz koje je proizašla knjiga *Platonova dijalektička etika*² pokušaj je da se fenomenološkom analizom Platonovog shvatanja dijaloga razjasni funkcija dijalektike i da se učenje o zadovoljstvu i njegovim pojavnim formama razjasni ma fenomenološkoj analizi stvarnih životnih pojava. Ono što je po vlastitom priznanju propustio u ovoj studiji — koju označava kao prikriveno aristotelovsku — a što se ticalo Platonovog učenja o idealitetu (posebno brojevima), nastojao je da razja-

sni u naknadno objavljenoj raspravi *Die griechische Logistik und die Entstehung der Algebra* (1936). Rad na Platonu, koji se protezao tokom čitave četvrte decenije, Gadamer je hteo da zaokruži posebnom knjigom studija, koja bi se bavila Platonovim učenjem o državi, a na kojoj je rad prekinuo iz opreza nakon 1933.³

Po njegovom sudu, nacionalsocijalistički pritisak na univerzitet je postao nešto snošljiviji od vremena kada je režim počela da zaokuplja ekspanzionistička politika (prema najbližim zemljama, Istoku i Zapadu), a to je negde od kraja 1937. i početka 1938. Zahvaljujući toj okolnosti je, smatra Gadamer, posle desetogodišnje docenture (što je neobičajeno dugo) konačno dobio profesorsko zvanje i mogućnost za prelazak na katedru klasične filozofije u Leipzigu (1938).

Kao veliki univerzitetski centar, Leipzig je bio prava metropola i Gadamer se morao setiti jednog putovanja u Frankfurt, još s početka te decenije, na predavanje Kurta Riezlera o Kantu. Nerazdvojni prijatelj — Löwitha, Krügera i Gadamera — očinski je strpao u auto Erich Frank (Heideggerov naslednik u Marburgu) i odveo u Frankfurt. »Čovek se tamo oseća kao kada prvi put dođe iz sela u grad. Na samom predavanju Tillich je briljirao, Horkheimer provocirao, Adorno sekundirao, a Riezler replicirao u stilu misaonog svetskog čoveka, i čitav stil debate je bio takav da smo se osećali kao da smo došli iz zatočeništva« (PhL, 47). A osećaj i nije možda bio daleko od istine, seća se Gadamer, jer kako bi se drugačije i mogao osećati čovek u kontroverzi punoj tenzija onoga vremena, koji prijatelju (koji je došao da pozajmi neku knjigu) odgovara da tu knjigu nema i dodaje: Ich lese grundsätzlich nur Bücher, die mindestens zweitausend Jahre alt sind.

Na putovanju u Pariz (1935), jednom od poslednjih za dugi niz godina, Gadamer se susreće sa starim prijateljem Leom Straussom (koji je tamo koristio stipendiju i kasnije emigrirao u USA, gde će se ponovo sresti tek 1954) i s Aleksandrom Kojèveom (tada još Koževnikov). Zanimljiv događaj je bila poseta bioskopu, gde je u žurnalu prikazana neka masovna gimnastička svečanost u Nemačkoj, koja je izazvala dosta smeha među Francuzima i odmah bila nazvana *le nudisme allemand*. Hans-Georg se tada od srca smejao duhovitoj dosetici, ne sanjajući da će nudizam prerasti u barbarstvo i da će narednih, vrlo mučnih i teških godina, ova epizoda izgledati kao nestvarni san. Put u Pariz je jedna od retkih srećnih epizoda u narednih 10 godina. Te godine će biti obeležene potpunim povlačenjem u krug prijatelja, u koje je još mogao imati poverenja, i talentovanih đaka (Volkmann-Schluck, Walter Schulz, Christoph Senft, Harry Mielert, Arthur Henkel). Utoliko mu je teže pala Löwithova emigracija, smrt Ericha Jaenscha i Dietricha Mahnkea i napuštanje kruga oko Bultmanna, do kojega je moralo doći zbog odlaska u Leipzig.

III

Krajem 1937. Gadamer drži poslednje seminare u Marburgu, a od 1938. prelazi u Leipzig. Ne samo da napušta jedan grad, već i jedan način života: zauvek se rastaje od njega, udaljuje od niza prijatelja, od onoga što ga je dvadeset godina ispunjavalo zadovoljstvom, od snova. »A snovi« — zapisao je Gadamer nakon skoro 40 godina — »se ne ispunjavaju. Njihovo ispunjenje leži u njima samima« (PhL, 59). Sanjajući neki od njih, znao je zaboraviti pritisak svakodnevnja, nebitno, a ponekad čak i manuskript predavanja. Baš kao i njegov stari učitelj Paul Natrop, koji se jedared, tek kada je stigao na fakultet, setio da je zaboravio tekst predavanja. Odmah se vratio natrag, kući, da ga uzme. Videvi ga, njegova žena je tek tada primetila da on na sebi nema uobičajeno odelo nego kućni ogrtač. Bilo je, izgleda, nečega u duhu tih ljudi što ih je do te mere zaokupljalo da prema svakidašnjem svetu nisu ni mogli pokazati ništa više od puke nezainteresovanosti.

Atmosferu koja je vladala u Leipzigu dovoljno nagoveštava već rečenica koju je izgovorio dekan fakulteta kada ga je Gadamer prvi put posetio: »Carstvo (Reich) nam je, dakle, Vas poslalo.« Bio je to univerzitet koji je uz minhenski i berlinski bio pod najjačim nadzorom, na kojem je vladala stroga radna atmosfera s gotovo vojničkom disciplinom. Znanstvenike, koje je vladala pozivala na te univerzitet, uvek je prožimalo dvostruko osećanje: zadovoljstvo što dolaze u središte znanstvenog života i zebnja zbog ideološke profiliranosti. Samo su retki uspevali da odole tom izazovu, mada su znali da će ih režim tretirati kao otvorene protivnike. Po Gadamerovim rečima, pritisak je bio skoncentrisan na političke oblike delovanja na univerzitetu (npr. zloglasna Liga docenata i ne manje »čuvano« Udruženje studenata), dok je znanstveni rad bio pošteđen (»Pitanje znanstvenog kvaliteta izgledalo je apsolutno određujuće...«). Za filozofiju su, izgleda, važili nešto drugačiji kriteriji, jer je, na primer, Theodor Litt upravo iz političkih razloga bio penzionisan. Najpoznatije ime na Filozofskom fakultetu bio je Arnold Gehlen, a najuticajnija je bila grupa profesora koja se bavila antikom (Berve, Klingner, Schadewaldt, Schweitzer), s kojima je Gadamer (kao izvorno klasični filolog) znatno brže našao zajednički jezik nego s Gehlenom. Tih godina se Gadamer pretežno bavi

Hegelom (*Hegel und geschichtliche Geist* — pristupno predavanje u Leipzigu, *Hegel und die antike Dialektik*), Platonom i Hölderlinom.

Rad je bio skopčan sa stalnom opasnošću, jer su seminarija i predavanjima prisustvovali denuncijanti, koji su posebno zanimanje pokazivali na predavanjima liberalnijih profesora. Gadamer pripoveda kako je jednom na seminaru, radi logičkog objašnjenja, uzeo primer: *Svi magarci su plavi*. Naravno, došlo je do opšteg napada smeha i jedna studentkinja je o tome oduševljeno pisala svojoj kolegici. No, pismo su pored kolegice pročitale i njeni roditelji i to dojavili policiji. Studentkinja koja ga je pisala odmah je odvedena na prisilni rad u fabriku, a Gadamer je morao da »objasni« rektoru otkuda to da su svi magarci baš plavi. Preokret u ratu u korist saveznika, stalna bombardovanja i razaranja, kao i rast političkog terora u samoj Nemačkoj, gotovo da su u potpunosti onemogućavali rad na fakultetu.

Do poleta dolazi tek nakon oslobođenja, tj. američke okupacije tog kraja. S obzirom na to da u periodu 1933—45. nije uzimao učešća u bilo kojem vidu političkog rada, kao i na to da je važio kao čovek demokratskih uverenja, čiji je stručni rad visoko uvažavan, Gadamer je 1946. postavljen za dekana Filozofskog fakulteta. Kasnije su u tom delu Amerikance zamenili Sovjeti, a Gadamer je izabran za rektora. Unapred se moglo pretpostaviti da novi rektor i univerzitetske vlasti neće najbolje saradivati: ipak se vlastima rektor više dopao negoli rektoru mere koje su vlasti preduzimale u reformi univerziteta. Gadameru nikako nije išlo u glavu kako filozofijom mogu da se bave ljudi koji strogo i stručno-filosofsko obrazovanje zamenjuju providnim, dogmatskim i plitkim parolama i »učnjem«. Tako će mu nije bila jasna logika dovođenja mladih ljudi iz fabriki direktno na univerzitet: ti su ljudi, po njegovim rečima, bez odgovarajuće pripreme i znanja stvarali velike probleme i sebi i drugima. Niti su mogli da na odgovarajući način prate kurseve (posebno na tehničkim fakultetima, medicini, filozofiji itd.), niti su mogli da dostignu stepen usavršenosti predviđen univerzitetskim studijama. Na profesore je vršen pritisak da popularizuju predavanja i snize kriterije za ispite, seminare i dr. Rezultat je bio otpor nastavnog osoblja i masovno napuštanje Leipziga i prelazak u područja koja su kontrolisali zapadni saveznici. Umesto da promena društvene stvarnosti dovede do promene svesti, došlo je do masovne emigracije i erozije znanstvenog nivoa. Posle niza epizoda i pod izgovorom da želi da se vrati u Marburg za koji ga vezuju mnoge uspomene, Gadamer prelazi u Frankfurt. (Na primerima Ernsta Blocha i Hansa Meyera će se neka od Gadamerovih iskustava potvrditi u još oštrijoj formi.) Ono što je on tada slutio i što je provirivalo ispod diletantizma njegovih povremenih sagovornika, ne samo da će prerasti u novu sholastiku, nego će dovesti do potpune duhovne nivelacije. Kada se krajem šeste decenije bude zalagao za pokretanje novog, antidogmatskog Hegelovog udruženja, onda će u tom zalaganju progovoriti i nešto od onog što je već tada bilo prozirnó: da se o misliocu koji je u najvećoj meri razvio refleksivnu kao načelo individualiziranja ništa ne može reći iz horizonta sveta koji u potpunosti parališe subjektivnost. Dogma, dakle, uključujući i onu staljinističkog kova, ništa relevantnoga ne može da kaže o Hegelu.⁶

Iz Frankfurta je Gadamer pozvan krajem 1946. Ali ni otputovati nije bilo lako. Pribavljanje isprava, pretres biblioteke, petodnevno putovanje od Leipziga do Frankfurta. Period proveden u Frankfurtu (1947—9), koji Gadamer zove »frankfurtska međuigras«, bio je praćen svakodnevnim oskudicom u najneopходnijim namirnicama i stvarima, ali je za njega značajan jer se ponovo svom snagom usredsređuje na filozofiju. Na Klostermannovu ponudu je preveo XII knjigu Aristotelove *Metafizike* (uz obiman komentar), a izdao je i Diltheyev spis *Leitfaden zur Geschichte der Philosophie* i dopunio ga diltheyevski profiliranim komentarom filozofije u 20. veku. Bilo je to »oskudno vreme«, kako ga Gadamer opisuje, možda više po opštoj atmosferi i potpunoj oskudici nego po onome što se događalo. U Frankfurtu su se vratili Adorno i Horkheimer, što je dalo značajan podsticaj diskusijama. Gadamer je u debatama učestvovao i na drugoj strani: u Marburgu, gde se intenzivno raspravljalo o fenomenologiji i njenom odnosu prema teologiji i egzistencijalizmu. Značajno iskustvo je bilo putovanje u Mendozu, na prvi argentinski filozofski kongres. Iskustvo jedne druge kulture i drugog načina života Gadamera nije omelo da u tim pitanjima vidi da se ključne teme i problemi južnoameričke i evropske kulture ipak podudaraju.

IV

Kada se vratio u Frankfurt, zatekle su ga dve vesti. Jedna o smrti bliskog prijatelja — Oskara Schürera i druga o pozivu da u Heidelbergu nasledi Jaspersa. Jaspers je već godinu dana ranije napustio Heidelberg i otputovao u Basel. Ali, njegov autoritet je bio izuzetan a uticaj prepoznatljiv. Gadamer je svojom delatnošću trebalo da balansira između Jaspersove filozofije

egzistencije, Heideggerovog »bitnog mišljenja«, rastućeg uticaja »kritičke teorije« i podozrivog pogleda nekih malo poznatih kolega na katedri, koji su na sve to gledali sa sumnjom. Pored redovnih predavanja, Gadamer je za najtalentovanije organizovao poseban kružok na kojem su se čitali Aristotel, Hegel, Kuzanski, Spinoza, Fichte itd. Pored toga, založio se da u Heidelbergu drže predavanja drugi značajni mislioci: Hyppolite, O. Becker, R. Kroner, Adorno, Löwith, E. Spranger.

Za svakoga od njih vezuju ga posebne uspomene, čija draž danas raste upravo zbog izvesnije povesnofilosofske perspektive, iz koje se mesto svakog od njih jasno vidi. Zanimljiva je teza koju Gadamer iznosi o Adornoj *Negativnoj dijalektici*: kao kritika Hegela ona konvergira s Heideggerovim intencijama, ali ono što blokira dijalog je, između ostalog, potpuno slepilo (Blindheit) koje obuzima predstavnike »kritičke teorije« kada čuju čarobnu/razdražujuću reč (Reizwort) »ontološki« (PhL, 175). (Čak je pripremao i poseban razgovor s Adornom, koji je sprečila Adornova prerana smrt 1969. g.) Strasne su bile i diskusije sa starim prijateljem Löwithom, koji se 1953. vratio iz USA i Japana. Bio je vidno ostario i imao je sasvim drugačiji odnos prema svom ranijem spiritus movensu — Heideggeru. Löwithov glavni argument protiv Heideggera u tim diskusijama (prema Gadameru) bio je da se zapravo zagonetka bitka (das Sein) tako razrešava što se tvrdi da se pod bitkom ništa ne podrazumeva. (Mnoge druge Heideggerove termine Löwith je smatrao — naročito iz pozne faze — za »mitologiju i pseudopoeziju«. Gadamer piše da je on branio Heideggera argumentujući u prilog neprevodivosti njegovog jezika: govorio je da je Englezima bilo potrebno više od sto godina da bi napravili polurazumljiv prevod Hegela, te da za Heideggera ima vremena.)

U Heidelbergu je nastala Gadamerova središnja knjiga — *Wahrheit und Methode* (1960). Čim je izašla, kaže on, bilo mu je jasno da nije izašla u pravo vreme: primicalo se kraju vreme »druge romantike« i već dugo su bili prisutni znaci novog (trećeg) vala prosvetćenosti. Tradicija iz koje je Gadamer govorio (Dilthey, Husserl, Heidegger) već je uveliko ono što je živo u tadašnjem mišljenju prepuštala scijentizmu, »filosofskoj analizi«, socijalnim znanostima, obnovljenoj psihoanalizi, lingvistici itd. Knjiga je s jedne strane naznačavala nezadovoljstvo apriornom konstitucijom stanovništva, a sa druge istorijskim relativizmom. Filozofija je načelno shvaćena kao prosvetčivanje, i to prosvetčivanje protiv vlastite dogmatičnosti. Ujedno, knjiga je rezultat dugog iskustva stečenog u klasičnoj filologiji i na interpretacijama novijih tekstova. Hermeneutika je postala ona čarobna reč kao što je to bio odmah nakon rata egzistencijalizam ili tridesetih godina ontologija. Oko Gadamera su se sjatili teoretičari raznih orijentacija (radi diskusija) i izvestan broj tada relativno mladih ljudi (Bubner, Kimmerle, W. Künne, W. Wieland, Fulda, R. Wiehl i dr.). »Ono što sam učio, bila je pre svega hermeneutička praksa. Hermeneutika je pre svega jedna praksa, umetnost razumevanja i činjenja razumljivim. Ona je duša sve nastave koju filozofiranje želi da nauči. Ono što pri tome ima da se vežba je sluh, senzibilitet za one u pojmovima utkane predodređenosti, predzahvate, prakovanja« (PhS, 79). Hermeneutika nije poricanje racionalnosti, niti je to svaka interpretacija. »Ono što je Heideggera odvelo obratu, pokušavao sam da sa svoje strane opišem kao granično iskustvo našeg samorazumevanja: kao povsnodelatnu svest (Bewusstsein), koja je više bitak nego svest« (PhS, 82).

Posebnu je zagonetku predstavljalo ono što Gadamer zove Sprachlichkeit ili Sprachbezogenheit. Momenat razumevanja treba da se razvije u čitavom spoznavanju sveta i orijentisanju u svetu, što ocrtava univerzalnost hermeneutike. Ali kako onda treba shvatiti tezu koja ide još dalje i koja kaže da je jezik sav bitak koji se ima razumeti? S principijelnom jezičnošću (Sprachlichkeit) razumevanja nije mišljeno da se »sve iskustvo sveta ispunjava kao govorenje i u govorenju« (PhS, 83). Svet se ponekad pogađa i kroz ćutanje, nemost, kroz predjezička i nadjezička zbivanja. Naravno da niko, pa ni Gadamer, ne poriče da su glad, ljubav, rad, vlast itd. realni uslovi ljudskog života, koji po sebi nisu ni beseda ni jezik, nego imaju svoje mesto u prostoru, na osnovu kojega je moguće nekome govoriti ili nekoga slušati. Od toga treba razlikovati »da ona zajedničkost, koju nazivamo ljudskom, počiva na jezičkoj shvatljivosti našeg sveta života«. Hermeneutički aspekt se ne može ograničiti na hermeneutičke znanosti umetnosti i povesti, niti na pristup tekstovima, ni na proširenje iskustva umetnosti. »Univerzalnost hermeneutičkog problema, koju je već spoznao Schleiermacher, tiče se svega umnog, a to znači svega onoga čemu se može težiti da se razume. Tamo gde razumevanje izgleda nemoguće jer se govori različit jezik, hermeneutika ne okončava. Upravo se baš tako postavlja zadatak da se nađe jezički jezik. Zajednički jezik nije pak neka već utvrđena datost. On je jezik koji igra između onih koji govore, koji se mora tako uigrati da sporazumevanje može da počne tamo gde se suprotstavljaju različiti 'pogledi'. Mogućnost sporazumevanja se ne može porći među umnim bićima. Sam relativizam, koji izgleda da leži u mnoštvenosti ljudskih jezika, nije nikakva ograda za um čija je reč — kako je već Heraklit znao — svima zajednička. Učenje stranog jezika i isto tako učenje deteta jeziku ne znači samo privajanje sporazumevaćeg sredstva. Ovo učenje, štaviše, predstavlja jed-

nu vrstu predšematizovanja mogućeg iskustva i njegovu prvu tekovinu. Uraštavanje u neki jezik je jedan put spoznaje sveta. Ne samo takvo 'učenje', nego i iskustvo, ispunjava se u postojanom komunikativnom razvijanju našeg poznavanja sveta. (...) Iskustvo je svagda 'spoznaja spoznatoga' (PhS, 84—85). Mi živimo u predajama (tradicijama) i one nisu nikakav deo našeg iskustva sveta, misu tzv. kulturna tradiranja koja posreduju nešto što je jezički shvaćeno i povesno dokumentirano. Staviše, ta tradiranja su svet sám. »Posvuda tamo gde se nešto iskušava, gde se ukida stranost, gde se pojavljuje jasnoća, uvid, približavanje, posvuda se ispunjava hermeneutički proces unošenja u reč i u čitavu svest« (PhS, 85).

Proučavanje antičke filosofije je jasno ukazalo na njenu fundamentalnu razliku u odnosu na novovekovnu filosofiju, kao i na razliku antičkog i novovekovnog shvatanja znanosti. Kao posebno značajan problem Gadamer ističe posredovanje humanitas, u čemu odlučujuću ulogu igra retorika: »Danas bi se, s obzirom na naknadni utisak, moralo reći: racionalnost retoričkog načina argumentacije, koja ipak teži da u igru uvede 'afekte', mada se u osnovi bavi važenjem argumenata i istinitošću, jest i ostaje u celini jedan snažniji faktor društvenog određenja nego što je to izvesnost znanosti« (PhS, 86). Retorici pripada i odlučujući značaj u posredovanju znanstvenog otkrića i njegovoj primeni, kao i u pokušaju uspostave dijaloga između monološkog postupka egzaktne znanosti i dijaloške strukture hermeneutičkog iskustva: »To su, izvesno, sasvim novi problemi posredovanja koje nabacuje moderna civilizacija. No, položaj se time nije promenio. A to je hermeneutički zadatak integracije monologike znanosti u komunikativnu svest, što uključuje i zadatak da se praktički, socijalno i politički vežba u umnosti.« Savremenim stvarima je ovaj zadatak postao još važniji i prodorniji (up. str. 86—7). Relevantnost antičke, posebno Aristotelove filosofije, za izradu jedne danas moguće praktičke filosofije, na koju se Gadamer poziva, ukazuje na ono što je pre četvrt veka bilo od fundamentalnog značaja za obnovu praktičkog filosofiranja. »Aristotelovski program praktičke znanosti izgledao mi je kao jedinstveni znanstvenoteorijski uzor, na osnovu kojega se mogu misliti 'razumevajuće' znanosti. (...) Aristotel pokazuje da praktički um i praktički uvid ne poseduju osobinu znanosti da se mogu naučiti, nego se stiču u praksi, a to znači u unutarnjoj povezanosti s ethosom. Na to se vredi podsetiti. Uzor praktičke filosofije mora da stupi na mesto one 'teorije' čija se ontološka legitimacija mogla pronaći jedino u Intellectus infinitus, o kojem naše iskustvo tubitka, koje ne podupire nikakva objava, ništa ne zna. Ovaj uzor se takođe mora suprotstaviti svemu onome što ljudsku umnost potčinjava metodskim mislima 'anonimne' znanosti. Perfekcioniranje logičkog samorazumevanja znanosti nasuprot prethodnom, izgleda mi kao pravi zadatak filosofije, i to upravo u pogledu praktičkog značenja znanosti za naše življenje i preživljavanje« (PhS, 87—8).

Na osnovu rečenog, »praktičku filosofiju« ne treba shvatiti kao puki metodički uzor hermeneutike. Osobnost praktičke filosofije je u tome što je ona samo artikulacija onoga što je Aristotel izradio kao »praktičku umnost«. To je ona prava »sadržina« praktičkog filosofiranja, koja se u savremenoj anticipaciji antike naziva »praksa uma«. Na pitanje o tome šta je »praksa uma« ne mogu da odgovore posebne znanosti, pa ni hermeneutika, ukoliko se zasniva na dogmatskom ili apstraktnom pojmu refleksije, npr. apstraktan je pojam refleksije koji leži u osnovi kritike ideologije (Apelova i posebno Habermasova tipa), i to stoga što »implicira jedan apstraktan pojam diskursa koji je slobodan od prinude, koji je izgubio iz vida prave uslove ljudske prakse« (PhS, 88). U kritici ideologije Gadamer prepoznaje »premošenje terapeutske situacije psihoanalize«. Na polju praktičkog uma ne postoji nikakva analogija situaciji u kojoj onaj ko analizira, posredstvom refleksije, analiziranom ukazuje na providnost vlastite situacije. Čak bi Brentanov razvika Aristotelove anticipacije unutarnjeg refleksivnog bitka od objektivirajuće refleksije, po Gadamerovim rečima, bio nadmoćan u pogledu refleksivne ravni nemačkog idealizma. Ovaj unekoliko neprimereen stav svoju korekciju ima u tezi da je upravo nemački idealizam razvio subjektivno refleksivne pretpostavke koje svoj pandan imaju u objektivnim determinantama refleksije u antici.

Navedeni stav prema nemačkom idealizmu treba posmatrati u svetlu činjenice koju i Gadamer izričito priznaje, da je na njega više uticala grčka filosofija nego nemačka klasična. »Tako su me više oblikovali Platonovi dijalozi nego veliki mislioci nemačkog idealizma, utoliko što su me stalno pratili. Ti su dijalozi jedinstven događaj. (...) Zadatak je s Platonom filosofirati, a ne Platona kritikovati. Kritikovati Platonu je isto tako naivno koliko i Sofokleu prebaciti da on nije Shakespeare. To zvuči paradoksalno, ali samo za onoga ko je slep za filosofsku relevanciju Platonove poetske imaginacije« (PhS, 89). Platonov uticaj na Gadamera ne može se posmatrati kao da ovaj prihvata determinante učenja o idejama. On Platona interpretira tako kao da učenje o idejama nije tu da bismo ga prihvatili ili odbacili, nego da je time naznačen jedan horizont, unutar kojega je zadatak filosofije da razvije implikacije i razgovor o tome, a to je ono što Platon naziva dijalektikom. »Dijalektika je umeće (Kunst) da se vodi razgovor, a to uključuje umeće da se ovaj razgovor vodi sa samim sobom i da se sledi put razumevanja samog sebe. Ona je umeće mišljenja. A to znači umeće da se pita o onome što se zaista time misli, što se misli i što

se govori. Time se polazi na jedan put. Bolje rečeno: time se jest na jednom putu. Jer, postoji takvo nešto kao što je 'prirodna sklonost čoveka ka filosofiji'. Naše mišljenje ne ostaje kod toga šta neko s ovim ili onim misli. Mišljenje postojano ukazuje na nešto izvan sebe. Platonovsko dijaloško delo stoga ima svoj izraz — ono ukazuje na Jedno, na bitak, na 'dobro' — što se u poretku duše, u uređenju grada predstavlja kao građevina sveta« (PhS, 91). Kada Heidegger prihvatanje ideje interpretira kao početak zaborava bitka s obzirom na koji se izvodi tehnološka era univerzalno raširene volje za moć, i kada pokušava da grčko mišljenje bitka misli kao pripremni korak za zaborav bitka koji se zbiva u metafizici, onda se time — po Gadameru — ne stiče dobra osnova za razumevanje Platona. Dijaloško promišljanje ideja upravo sadrži, po Gadameru, protivtežu metafizičkom izlaganju bitka kao bitka bića. Povest metafizike se može čitati kao povest platonizma čije su najznačajnije stanice Plotin, Augustin, Meister Eckhart, Leibniz, Kant, Hegel, a to znači svi misaoni naponi Zapada, koji pitaju o onom iza supstancijalnog bitka ideje i uopšte iza učenja o supstanci metafizičke tradicije (PhS, 91—2).

Ono što je, po Gadameru, kod Heideggera plodonosnije od kritike metafizike je govor o rastućoj zaboravljenosti bitka. (Za takvu interpretaciju najveća teškoća ostaje u tome da odgovori kakav stav sledi iz rastuće zaboravljenosti ako ne kritički.) »Tako se Heideggerov veliki učinak u mojim očima sastojao u tome da nas probudi iz gotovo potpunog zaborava, utoliko što nas je učio da uistinu pitamo: šta je to 'bitak'? Sećam se kako je Heidegger 1924. na seminaru o Cajetanovom *De nominum analogia* diskusiju zaključio pitanjem: šta je to bitak?, i kako smo zbog apsurdnosti ovog pitanja vrteli glavama« (PhS, 92).

Posebno mi se čini zanimljivo, mada i unekoliko arhaično, pitanje koje Gadamer postavlja o odnosu sećanja i povesti. On smatra da se sećanje bitka zbiva posvuda gde se može govoriti o filosofiranju. Usprkos tome sećanje (spominjanje) bitka nema nikakvu povest. (Erinnerung hat keine Geschichte.) Rastući zaborav ne koincidira s rastućim sećanjem. Sećanje je nešto što nekome pridolazi tako; što ono što seća čini savremenim. Spominjanje na bitak nije nešto što je ranije bilo svesno shvaćeno, a sada se osavremenjuje, nego spominjanje na nešto što je ranije bilo pitano, sećanje na nestalo (verschollen) pitanje. Alle Frage aber, die als Frage gefragt wird, ist nicht länger erinnerte. Als Erinnerung an das damals Gefragte ist sie das jetzt Gefragte. So hebt das Fragen die Geschichtlichkeit unseres Denkens und Erkennens auf. Philosophie hat keine Geschichte. Der erste, der eine Geschichte der Philosophie schrieb, die wirklich eine solche war, war auch das letzte: Hegel. In ihm hob sich Geschichte in die Gegenwart des absoluten Geistes auf (up. PhS, 93). Sam Hegel, pak, o kraju povesti govorio je kao o dostizanju stanja slobode. Iznad slobode ne postoji nikakav viši princip, a rastuća nesloboda u svetu za njega nije bila nikakav argument protiv njegovog mišljenja, jer je pravi subjekt svetske povesti svetski duh. Istina bi bila svest o toj slobodi. Gadamer smatra da je prvi veliki, pozitivan korak od Hegela učinio Heidegger, time što je tvrdio da istina nije potpuna ne-skrivenost, nego da istina istovremeno podrazumeva skrivanje i otkrivanje. Zbog te osobine strukture istine, skrivanja i »napredovanja«, svaki dijalog s mišljenjem nekog mislioca koji težimo da vodimo je jedan beskrajn razgovor. To je stvarni razgovor u kojem težimo da nađemo naš jezik kao ono zajedničko. U tom razgovoru sebe pokušavamo da otvorimo onom Drugom, a to znači da utvrdimo zajedničku stvar u kojoj se skupa nalazimo. Ako je filosofiranje jedan beskrajn razgovor, kako onda stoji s pozicijom pojedinog filozofa? Ne podleže li ona relativizmu? Izlaz iz tako naznačene situacije Gadamer nalazi time što tvrdi da u iskustvu mi ne tragamo za potpunom doživljavanju i mekim apsolutnim iskustvom, nego da postanemo svesni odluke i da se učimo odlučnosti. U *Istini i metodi* on je posebno razvio pojam »personalnog« iskustva i trudio se da ga zaštiiti od objektivacije u institucionalnom procesu postupka iskustvenih znanosti. Filozofska hermeneutika ne govori o istini apsolutnog iskustva nego o jednom putu iskustva. Za nju ne postoji viši princip od onoga da u razgovoru, koji smo mi sami, ostanemo otvoreni (up. PhS, 94). U tom smislu je za Gadamera bilo veoma bitno što se kod poznog Heideggera pitanje bitka postavlja kao »unterwegs zu Sprache«. Taj put jezika nije onaj koji se otvara sa sudovima i njihovim zahtevom za važenjem, nego se on postojano drži na celini bitka. Tako shvaćena celina kao totalitet nije predmet nego horizont sveta koji nas opkoljava i u koji prodiremo svojim životom (up. PhS, 95-6). S obzirom na jezik kao medij i temu refleksije, suočavamo se s jednim posebnim problemom. »Jezik koji govorimo nije stvoren s obzirom na nameru filosofiranja« (PhS, 97). Filozof budi opažajnu moć jezika i svaka je jezička odvažnost na mestu koja učvršćuje i osvetljava horizont (spo)razumevanja. Neizbežno je stoga da filosofija me zatiče svoj »predmet«, nego da ga postepeno gradi, i jasne su opasnosti po tu gradnju ukoliko se nalazi u rukama diletanata. Podjednako s filosofijom i pesništvom je način gradnje jezika, tj. otkrivanje bitka. Promišljanje toga treba da nas podseti dass Plato kein Platoniker war und Philosophie nicht Scholastik ist (PhS, 100).

Iako već i po Gadamerovom sudu izašla prekasno, posebno s obzirom na fenomenološko otvaranje i recepciju analitičko-em-

pirijskih teorija znanosti s jedne i teorija socijalnih znanosti s druge strane, *Istina i metod* je ostvarila veliki uticaj, jer je bila podsticaj iz fenomenologije iznutra onome što je već te- kolo. Zbog toga se ubraja u nekoliko najznačajnijih knjiga u nemačkoj posleratnoj filosofiji.

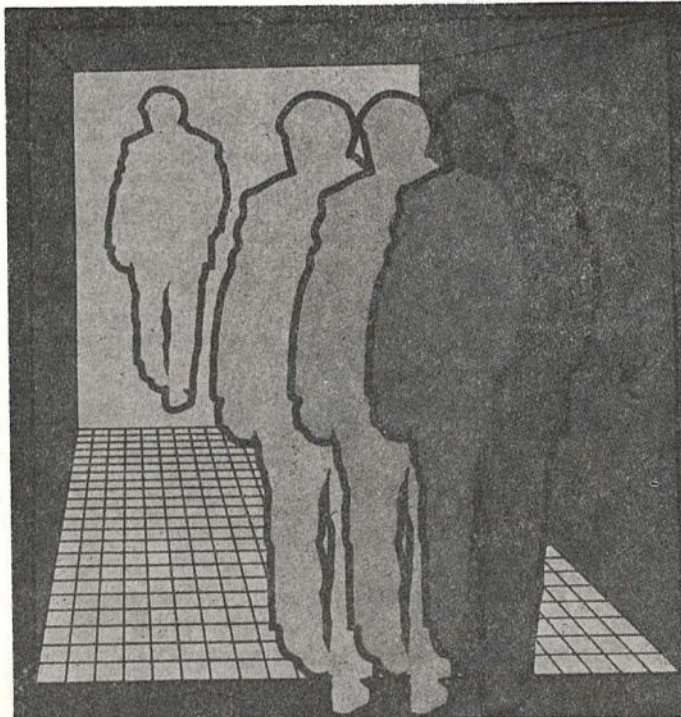
Heidelberški period je kod Gadamera bio praćen veoma živom aktivnošću. Uređivao je časopis *Archiv für Begriffsgeschichte*, koji se, kako mu ime govori, bavi istraživanjima povesti i smisla pojedinih pojmova. S H. Kuhnom je osnovao i *Philosophische Rundschau*, uređivao ga 20 godina i onda to pre- pustio mladima: (jedan od današnjih urednika je R. Bubner). Za razliku od prethodnog, *Rundschau* se bavi recenziranjem i informacijama o najnovijim izdanjima. U njemu su saradivali gotovo svi značajniji nemački filosofi današnje srednje i starije generacije. Pokretač je i *Hegel-Studien* (glasilo Hegel—udružen- ja i saizdavač *Kant-Studien*). Svi ti časopisi se i danas (kao što su to bili i ranije) ubrajaju u desetak najznačajnijih (od preko 60 postojećih) nemačkih filozofskih časopisa. Bio je predsednik *Opšteg nemačkog društva za filosofiju*, inicijator oživljavanja rada Heidelberške akademije znanosti, organizator velikih filo- sofskih kongresa, gost-predavač na mnogim univerzitetima u svetu (najčešće USA). Iako se prema današnjem uticaju možda češće govori o von Wrightu, Apelu, Habermasu, Chomskom, The- unissenu, Lacanu¹ itd., mislim da se niko od njih ne bi smeo ljutiti ukoliko bi se za Gadamera reklo da je najveći živući filo- sof današnjice, niti bi se autoru ovih redova moglo prebaciti što uopšte dolazi na ideju da pomenuto poređenje navede i čak javno saopšti. Jer, Gadamer je jedan od onih velikih figura ko- ja nas ne uči samo postojanom radu uma i tankočutno ispo- slovanim analizama, nego i produžavanju humanističke tradi- cije filosofije. Povrh toga, čitajući ove, njegovom rukom ispisa- ne redove, čitaoca će verovatno začuditi potpuno odsustvo zlo- be, zavisti, cinizma itd., tako često svojstvenih velikim duhovi- ma.

Već sam napomenuo da je reč o dvema sasvim različitim autobiografijama: *Philosophische Lehrjahre* je posvećena dru- gim osobama i prilikama, a *Philosophie in Selbstdarstellungen* je intelektualna autobiografija. U prvoj se mogu naći i ukratko skicirani portreti Paula Natropa, Maxa Schelera, Oskara Schü- rera, Maxa Kommerella, Karla Reinhardta, Hansa Lippsa, Kar- la Jaspersa, Martina Heideggera, Gerharda Krügera i Karla Löwitha — dakle, ljudi s kojima je Gadamer prijateljevao i od kojih je uglavnom (na ovaj ili onaj način) «učio». Kao što je knjiga značajna kao jedan od izvora za upoznavanje nemačke filosofije u poslednjih 60 godina, tako su i ovi minijaturni por- treti od značaja za tumačenje mišljenja dotičnih filozofa. Gada- merovo načelno neraspoloženje prema biografiji kao relevant- nom osnovu teorijske egzegzeze, ovde biva na vrlo instruktivan način neutralizovano. Čak i u onim slučajevima kada je za tu- mačenje tekstova to sasvim irrelevantno (a čini se da nije uvek to slučaj), zanimljivo je slušati o Husserlovoj sklonosti monolozima (često dugim i po dva sata — jednim takvim o ejdetskom singularitetu je iznenadio i Landgrebea) ili Hartmannovim uti- scima s jednog Heideggerovog predavanja kojem je prisustvo- vao («... takvu snagu izraza nije doživeo od vremena Hermanna Cohena...») itd.

Podjednako su ovi materijali svedočanstva o povezanosti na- čina filosofiranja, karaktera i povesnih prilika. Gadamer je tu možda najbolji svedok: kakvo se mišljenje može očekivati od osobe uzgojene po strogim pruskim rigorima, koja je proživela dve najžešće diktature u našem veku, nekoliko dubokih socijalnih kriza, godine oskudice i tek u pozno doba godine obilja? Da li je životni osećaj da čovek ne raspolaže svojom sudbinom mož- da imao uticaja na oblikovanje teze da mi ne govorimo jezik, nego smo njime govoreni, nagovoreni? Da li je erozija ljud- skog objektivnog sveta uticala na pounutrivanje misli i otkri- vanje neiscrpane sfere subjektivnosti? Da li protivrečna i mno- gostruka duhovna realnost Savezne Republike na toleranciju i mogućnost dijaloga filosofija od kritike ideologije do protestan- tske egzistencijalne ontologije? Kako objasniti diskrepanciju iz- među solidarnosti na načelima uma kao minimuma preživlja- vanja, s nepoverenjem u empirijske oslobodilačke pokrete? Da li to znači da ti pokreti nisu dovoljno umni ili je u pitanju pomanjkanje duhovne osobine prepoznavanja? Šta je to što je bilo presudno da stav njegove hermeneutike prema duhovnoj i životnoj situaciji vremena bude čuvena Goetheova maksima da filosofirati znači misliti protiv svog vremena, a ne, na primer, Hegelova da je filosofija svoje vreme obuhvaćeno mislima? Ne leži li deo odgovora na gore postavljena pitanja u rečima da snovi nemaju svoga ispunjenja, nego da je ispunjenje u njima samima, ili u tezi da ne vredi čitati knjige koje su stare manje od dva stoleća? Pre su to naznake za mogući put, putovanje koje je krajnje riskantno. Zato što zamašan trud ne mora da- ti nikakve rezultate ukoliko nismo spremni da krenemo prečicom.

Vreme između približno 1923. i 1933. Gadamer naziva *Niemandsjahre*. Van konteksta bi se to moglo prevesti kao dovolje godine ili kada je onaj ko to piše bio niko (i ništa — Niemand). Ništa od toga nije ovde u pitanju, jer ovde taj termin označava vreme provedeno na ničijoj zemlji. Koja je to zemlja? Mnogo godina kasnije, objašnjavajući nastanak *Wahrheit und Methode*, Gadamer je rekao da tu nije učinio ništa više, sem što je sazeo svoje dugogodišnje filološko iskustvo. Neposredno nakon promocije iz filosofije (1922), on je 1923. otpočeo studij klasične filologije i okončao ga habilitacijom. Promovirao je klasičnu filologiju i potom dugo ostao na onoj granici koja deli klasičnu filologiju i filosofiju. Ta granica je u slučaju jednog fenomenologa ne sa- mo nešto što razdvaja, već i nešto što spaja, i ona je upravo ta ničija zemlja. Iako je odluka pala već u ranim četrdesetim, ta se linija provlači i znatno kasnije.

Pokušaj povesnofilosofskog određenja Gadamerovog mesta naznačen je u Habermasovom prilogu u knjizi *Das Erbe He- gels...* (Suhkamp, Fr/M 1979), o kojem sam već govorio (up. *Filozofska istraživanja*, čas. HFD, Zagreb, 3/1981, str. 100 i d.), pa to ovde ne bih želeo da ponavljam, tim pre što je u pitanju ocena s kojom se uveliko možemo složiti. Radije bih zaključio primedbom da živimo u dobu kada se kao prvorazredno posta- vlja pitanje preživljavanja u uslovima znanstveno/tehnološko/ tehničkog spravljanja života, a s njim i načina preživljavanja. Promišljanju tih tema Gadamer je dao znatan doprinos, zbog čega moramo najozbiljnije shvatiti geteovski poziv njegovog hermeneutičkog filosofiranja: *Verweile noch!*

drago hrvacki: »0076« 1975/76, serigrafija u boji

BELESKE

¹ *Philosophie in Selbstdarstellungen* (Hrsg. Ludwig J. Pongratz), Bd. III, Felix Meiner Vlg. Hamburg 1977.

² *Philosophische Lehrjahre. Eine Rückschau*, V. Klostermann, Fr/M 1977, S. 244.

³ Up. o tome: H.—G. Gadamer, *Gibt es die Materie? Eine Studie zur Begriffsbildung in Philosophie und Wissenschaft*. U: *Convivium Cosmologicum* (Helmut Hönl zur 70. Geburtstag), Hrsg. von Anastasios Giannarás, Birkhäuser, Basel-Stuttgart 1973. U to vreme (1934) iz pomenutog rada je objavljena studija o Demokritu pod naslovom *Antike Atomtheorie*.

⁴ *Platos dialektische Ethik*, Felix Meiner Vlg. Hamburg 1931, 1968².

⁵ Iz te zamišljene knjige objavljene su dve studije: *Plato und die Dichter* (1934) i *Platos Staat der Erziehung* (1942). Prvi od ovih radova nastojao je da pokaže da je Platonova idealna država svesna utopija i da je neminovnost da se onaj ko filosofira ne slaže s predstavama svoga vremena — što je imalo i politički prizvuk (PhS, 73). *Platos Staat der Erziehung* objavljen je u zborniku Helmuta Bervea *Das Erbe der Antike*, jedina monografija koju je Gadamer objavio za vreme Trećeg rajha bila je *Volk und Geschichte im Denken Herders* (1942), u kojoj je razvio pojam moći (Kraft) u povesnom Herderovom mišljenju.

⁶ U beogradskom časopisu *Ideje* 3—4/81 (str. 107—119) objavljen je razgovor s Wolfgangom Lefèvreom. Tamo Lefèvre kaže: «Treba prvo znati da je In- ternacionalno Hegelovo društvo, u čijem sam Predsedništvu, osnovano pedesetih

godina. Glavna ličnost bio je upravo tadašnji predsjednik Internacionalnog Hegelovog društva, profesor Wilhelm Raimund Bajer (Wilhelm Raimund Beyer). Njemu nasuprot, početkom šezdesetih godina, osnovano je Hegelovo udruženje, i to kao konkurentsko. Gadamer (H.—G. Gadamer), jedan od osnivača ovog suparničkog društva, vrlo jasno je izjavio da se radi o tome da se ustanovi jedno antimarksiističko društvo za istraživanje Hegela. Sad, moglo bi da se kaže: to je bilo nekad. Gadamera više nema; današnje Hegelovo udruženje u Hajdelbergu (Heidelberg) i samo neguje kontakte u istraživanjima Hegela sa socijalističkim zemljama, zar ne može taj spor iz šezdesetih godina da še pokopa? Pa dobro! Ako više nema osnova za postojanje suparničkog udruženja, onda oni koji su nekada mislili da ne mogu da rade u Internacionalnom Hegelovom društvu i da moraju da osnuju sopstveno društvo, treba da raspuste svoje društvo. Jer nema nikoga u Internacionalnom Hegelovom društvu koji bi im u njemu uskratio rad, saradnju na kongresima i tako dalje.

Osim toga, treba shvatiti sledeće. Spolja gledano, čini se da su to dva konkurentna društva. Ko malo bolje posmatra rad u oba Hegelova društva, ustanoviće da je stvar nešto komplikovanija. Internacionalno Hegelovo društvo ima kongrese svake godine, sa velikim internacionalnim učesćem, vrlo otvorene, takođe, i za mlade naučnike. Ovo drugo, Hegelovo udruženje, ima više manjih kongresa, tematskih sednica, simpozijuma, gde su pozivi ekskluzivni i gde se radi u užim krugovima. Možda bi trebalo reći da oba imaju svoje misao i svrhu. Jedno od drugoga se uopšte toliko ne razlikuju i zbog toga se ne moraju bezuslovno toliko gložiti, pogotovo što mnoge kolege koje idu na kongres Internacionalnog Hegelovog društva učestvuju i u radu tematskih sednica Hegelovog udruženja. Možda se iz jednog, svakako lošeg, odnosa političke konfrontacije, za koju, kako sam rekao, nije krivo Internacionalno Hegelovo društvo, u mirnijim vremenima jundnostavno može razviti podnošljiviji odnos u podeli rada. Zato ja ovo pitanje ne smatram toliko hitnim« (str. 118—119). Šta se na ovo može reći: svakako najpre da je Hegel-savez osnovan 1930. i da je do 1934, kada je raspušten, održao nekoliko kongresa. Nakon rata je obnovljeno kao Hegel-društvo i predsjednik je bio W. R. Beyer. No, kako je Beyer, uz izvestan broj članova, već sredinom šeste decenije znatno naginjao staljinističkoj varijanti marksizma, to se jedan broj članova povukao iz društva i inicirao pokretanje novog udruženja (Hegel-Vereinigung) koje bi moglo da bude mesto za dijalog fenomenoloških, marksistički neortodoksnih, strukturalističkih itd. interpretata Hegelove misli. U pokretanju tog društva su se istakli Gadamer, Pöggeler, A. Schmidt, F. Nicolin i dr. Udruženje je ubrzo okupilo gotovo bez izuzetka sve najznačajnije mislioe i sve najznačajnije interprete Hegela. Mada Gadamer nije nikakav marksist, evidentno je da njegova izjava o antimarksiističkom ovde znači o antistaljinističkom marksizmu. Da je raspoložen za otvoren dijalog s marksizmom, pokazali su i njegovi zaista plodotvorni dijalozi s Habermasom. Sem R. Bubnera i Zimmerlija, koji se pojavljuju i na zasjedanju Hegel-društva i Hegel-udruženja, voleo bih da od Lefèvrea (i njegovih istomišljenika) čujem koja su to značajna imena svetske filosofije i koji su to značajni interpreti Hegela koji se pojavljuju na kongresima Hegel-društva? Teško da će to bilo ko čuti, jer ih jednostavno nema. Koja to imena Lefèvre može da suprotstavi Fuldi, Gadameru, Nicolinu, Riedelu, Spaemannu, Habermasu, A. Schmidt, Theunissenu, Pöggeleru, Henrichu, Siepu, Düssingu, Landgrebeu, Finku, Adornu, Marcuseu itd. itd. — da ne pominjem nikog izvan Savezne Republike? To je valjda jasno. Šta nadalje, znači izjava da Gadamera više nema? Ne verujem da je time Lefèvre hteo da porekne notornu činjenicu da je Gadamer živ. Verovatno je mislio: živ je, ali ne više aktivan. Da ni to nije tačno, mogao se uveriti svako ko je prisustvovao Hegel-kongresu u Stuttgartu juna 1981, a takođe ako otvori *Philosophische Rundschau*, u kojem Gadamer redovno, uprkos starosti, i poslednjih godina objavljuje recenzije, osvrtne, prikaze knjiga i kratke notice od nekoliko redova, kojima skreće pažnju na zanimljive publikacije; vrlo je aktivan i na raznim skupovima. Samo u Dubrovniku je u nekoliko poslednjih godina u više navrata ne samo učestvovao nego i rukovodio višenedeljnim seminarima. Reći da ga nema više je od nepromišljenosti. Lefèvre kaže da Hegelovo-udruženje neguje odnose sa socijalističkim zemljama. Dodao bih — ne samo da neguje, već je i u toj meri otvoreno da na njegova zasjedanja ne dolaze samo kreativni mislioci iz tih zemalja, nego dogmatičari raznih profila. Između ostalog i oni Lefèvreova kova, koji tvrde da je čitava stvar u marksizmu u tome da se raspravi oko pitanja metoda, što postaje izgovor da se eliminišu pitanja dijalektike kao kritike, komunizma kao samoukidanja postojećeg stanja, afirmacije subjektivnosti itd. itd.

Lefèvre dalje tvrdi da u Hegel-društvu nema nikoga ko bi članovima Hegel-udruženja uskratio rad. Da bi se čovek na jednom skupu osećao onemoćen, prikraćen itd., mislim da i nije potrebno da neko poseduje toliko moći da može da mu uskrati rad. Dovoljno je da ga u tonu koji neodoljivo podseća na nastupe NS funkcionera predsedavajući na nekom skupu nazove reakcionarom, revizionistom, izneveriteljem humanističkih intencija Hegelovog mišljenja. A upravo je to učinio W. R. Beyer, koji je inače i predsjednik Društva, na zasjedanju u Beogradu septembra 1979. godine, govoreći o Gadameru, Pöggeleru i A. Schmidt. Zar ne, Heer Lefèvre? Dalje: Hegelovo društvo je veliko, drži velike kongrese i otvoreno je. Hegelovo udruženje drži male zatvorene sesije. Ne ulazim u to koliko veliki koincidira sa značajan: samo hoću da napomenem da je npr. Hegel-kongres u Stuttgartu 1970, u organizaciji Hegel-udruženja (a na čelu odbora je bio Gadamer), održan u povodu 200 godina Hegelovog rođenja s nekoliko stotina učesnika i više desetina referata (up. posebni svezak Hegel-Studien), a da je ovogodišnji kongres pratilo oko 900 učesnika u čak 11 sekcija i da su na njemu sudelovali svi živi iole značajniji filosofi (sa saopštenjima ili bez njih). Tačno je da pored velikih kongresa Udruženje organizuje i manje sesije gde se referenti pozivaju, ali gde nikome nije zabranjeno da učestvuje niti diskutuje (čak je vrlo poželjno).

Ako se svemu ovome doda apsolutna supremacija radova članova Udruženja (neki su ranije pobrojani) nad radovima članova Društva, kao i to da je izdavanje Hegelovih dela (istorijsko-kritičko izdanje *Sabranih dela*, studijsko izdanje Hegelovih dela /Felix Meiner Vlg./, *Izabrana dela* /KTA/, Suhrkampovo izdanje *Izabranih dela* u 20 tomova itd.) i obrada zaostavštine (Bochum) u rukama članova Udruženja, onda je jasno ko ima sposobnosti za takve poduhvate, a ko mora da proizvodi maglu koja bi prikrila pravo stanje stvari.

⁷ Ovaj tekst je već bio otukan, kada je iz Pariza stigla vest da je početkom septembra Lacan umro.

dve pesme

snežana minić

OTKRIVANJE VIZANTIJE

*Bila sam glumica i kurtizana
kćerka čuvara medveda na hipodromu
daleko pre tačkastih ekspresionista
koji su voleli da doručkuju ležeći na travi*

*Mogla bih se vratiti tamo
na konju magarcu vozom
sa vrećom krompira
preko venecijanske bare
jer mi utrobe ptica nagoveštavaju
velike sličnosti sa prošlim emajliranim
vremenom*

*Sa olovom u ustima
više neću biti glas u horu
pored Zlatne kapije*

*Ne izgleda da su vizantijske carice
više naginjale ludosti i želji za uživanjem
nego ostale žene*

PODNI MOZAIK

*Sareni koralni bregovi
morska površina
koralne grane bili su raštrkani u pozadini
i preko njih su gazili carski pevači*

*U kockicama smo bili prikazani mi
sa istim očnim prorezima bezizražajni
obojeni grimiznom bojom*

*Najbolja svila dolazila je iz carske
manufakture
u naš akvarijum
kao preda purpurnog puža*

ne znaš

borislav b. milić

UKAZIVANJA

*Ako podeš od ovog uglačanog poda
Možda ćeš stići i do oblaka
Surih
Oblaka*

*Neba
Ođavno
Nema*

NE ZNAS

*Ne znaš da živiš
Znaš da
Stradaš*

*Sa životom si stalno u sukobu
I trpiš poraz za porazom*

*Sve su ti teža
Buđenja u praskozorju (Divne li reči:
praskozorje!)*

ZAKLJUČAK

*Tu su stolice
Tu su zidovi
Tu su prozori
Zatvoreni ili otvoreni
Tu su svetlosti*

NEIZBEZNA OPSTA MESTA NEIZBEZNA

*Sve se u ovom životu
Svođi
Na prodavnice*